

УДК 811.161. 2'342.8'282.2
DOI 10.35433/philology.2(97).2022.109-119

НАГОЛОШУВАННЯ ПОХІДНИХ СЛІВ (ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ)

Г. С. Кобиринка*

Статтю присвячено дослідженню української акцентної системи. Предметом аналізу стали питання методології аналізу похідних слів. Зокрема, з'ясовано, на що ї чому звертати увагу в дослідженні наголошування похідних слів; окреслено ті питання, які постають перед дослідником-акцентологом.

Зауважено на доцільності проведення окремого дослідження акцентуації непохідних та похідних слів, оскільки, для непохідних слів схема наголосу й місце наголосу не зумовлена іншими характеристиками слова, на відміну від похідних слів, на акцентуацію яких можуть впливати різноманітні афікси.

Підкреслено, що аналіз словесного наголошування в морфологічному аспекті передбачає вивчення закономірностей кожної частини мови чи окремих граматичних форм зокрема, адже слова різних граматичних класів, утворені за допомогою тих самих морфем, можуть мати різну акцентну характеристику.

Для ілюстрації наголошування похідних слів використано різноаспектні діалектологічні дослідження, зокрема й праці М. В. Никончука "Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)" (1979), "Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні" (2012), а також навчально-методичний посібник В. М. Мойсієнка та Г. І. Гримашевич "Єдність у різноманітності. Поліщуки" (2018), у якому подано записи діалектного мовлення поліщуків.

Дослідження здійснено з урахуванням взаємозв'язку наголосу та морфологічної будови слова. В українській мові є чимало слів, які мають таку саму акцентуаційну характеристику, як і твірні слова. Водночас є похідні слова, які не зберігають наголосу твірного слова, оскільки на їхню акцентуаційну характеристику впливають префікси, суфікси.

Аналіз наголошування похідних слів дав змогу окреслити ті питання, які є актуальними й потребують докладного акцентуаційного дослідження, із-поміж них – "Чи зберігається акцентуаційна модель твірного слова?", "Які морфемні і в яких граматичних класах перетягують наголос на себе, а які не впливають на рухомість наголосу?", "У якому напрямку рухається наголос: із кореня на префікс, суфікс чи навпаки?", "Чи впливає довжина слова на місце наголосу?" та ін.

З'ясовано, що префіксальні, суфіксальні, префіксально-суфіксальні слова можуть мати різну акцентуаційну характеристику в українських говірках. Проілюстровано диференціацію українського діалектного континууму за ознакою наголошування похідних іменників.

* доктор філологічних наук, старший науковий співробітник
Інституту української мови НАН України
Kobyrinka2008@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6615-4924

Ключові слова: наголос, діалект, похідні слова, морфологічна будова, префікс, суфікс, закінчення, акцентуаційна модель.

STRESSING OF DERIVATIVE WORDS (REGARDING METHODOLOGY)

Kobyrynka H. S.

The article is devoted to the study of the Ukrainian accent system. The subject of the analysis was the issue of the analysis methodology for derived words. The article focuses what requires special attention in the study of accentuating derived words; outlined the issues that arise before the accentologist researcher.

The expediency of conducting a separate study of accentuation of non-derived and derived words is noted, since for non-derived words the stress pattern and place of stress are not determined by other characteristics of the word, unlike with derived words, the accentuation of which can be influenced by various affixes.

It is emphasized that the analysis of verbal stress in the morphological aspect involves the study of the regularities of each part of the language or individual grammatical forms in particular. After all, words of different grammatical classes, formed with the help of the same morphemes, can have different accent characteristics.

Various dialectological studies were used to illustrate the accentuation of derived words, in particular, the works of M. V. Nikonchuk "Materials for the lexical atlas of the Ukrainian language (West bank Polissya)" (1979), "West bank Polissia dialects in linguistic and geographical coverage" (2012), as well as the educational and methodological manual of V. M. Moisiyenko and H. I. Hrymasevych "Unity in diversity. Polishchuks" (2018), in which recordings of the dialect speech of the Polishchuks are presented.

The study was carried out taking into account the relationship between stress and the morphological structure of the word. In the Ukrainian language, there are a lot of words that have the same accentuation characteristics as creative words. At the same time, there are derived words that do not retain the accent of the original word, since their accentuation characteristics are influenced by prefixes and suffixes.

The analysis of accentuation of derived words made it possible to outline those issues that are relevant and require a detailed accentuation study. In particular: "Is the accentuation model of the creative (writing) word preserved?", "Which morphemes and in which grammatical classes drag the stress onto themselves, and which do not affect the mobility of the stress?", "In which direction does the stress move: from the root of the word to the prefix, suffix or vice versa?", "Does the length of the word affect the place of stress?" etc.

It was found out that prefixed, suffixed, prefixed-suffixed words can have different accentuation characteristics in Ukrainian dialects. The differentiation of the Ukrainian dialect continuum based on the accentuation of derived nouns is illustrated.

Keywords: accent, stressing, dialect, derived words, morphological structure, prefix, suffix, ending, accentuation model.

Постановка проблеми. Сьогодні актуальною проблемою є дослідження наголосу як структурної одиниці, характеристика акцентуаційного явища в просторі й часі, з'ясування взаємозв'язку між структурними рівнями, визначення внутрішньомовних та позамовних чинників, диференційних та інтегральних рис в українському діалектному просторі. Одним із

важливих завдань, які стоять перед дослідником, – це й доповнення, уточнення наукової інтерпретації. Усе це спонукає до дослідження акцентної системи української мови загалом, з'ясування тенденцій, закономірностей наголошування кожної частини мови зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наголос як складна суперсегментна одиниця мови здавна

був в полі зору лінгвістів. Учення про наголос представлено в окремому розділі в давніх українських граматиках XVI ст., зокрема: "Грамматика доброглаголиваго елино-словенскаго языка" (1591), "Грамматика словенска" Л. Зизанія (1596), "Грамматіки славенскиа правильное Сунтагма" М. Г. Смотрицького (1619), "Грамматика слов'яно-руська" М. Лучкая (1830) та ін. Попри те, М. Лучкай зазначав, що "в старі часи мало турбувалися про наголос, бо вважали, що кожен слов'янин разом з мовою дістає і його модуляцію" [11: 150]. На думку польського мовознавця Є. Куриловича, питання наголосу, зокрема його історія, залишалися поза увагою дослідників, оскільки, аналізуючи питання морфології, можемо абстрагуватися від наголосу, докладний опис граматики можливий і без аналізу наголосу, але не можна вивчати наголос, не взявши до уваги морфологічну будову слова [25: 233–234].

Сьогодні очевидним є те, що наголос утворює універсальну систему, яка координує граматику і фонологію [15; див. також 4: 29]. Спираючись на зв'язок наголосу з фонетикою, морфемікою та словотвором, П. В. Мацьків уважає за доцільне розрізняти рівні аналізу: *акцентно-фонетичний*, *акцентно-морфемний* та *акцентно-словотвірний* [12: 6].

Дослідники, фіксуючи словесне наголошування, вивчають його в різних аспектах: історичному, порівняльно-історичному, синхронному; намагаються визначити правила й дати рекомендації щодо правильного наголошування. Це відображено в працях О. О. Потебні, І. І. Огієнка, А. А. Булаховського, С. Й. Караванського, В. Г. Скляренка, О. Д. Пономарева, В. М. Винницького та ін. мовознавців.

Мета пропонованого дослідження – докладніше окреслити питання методології дослідження, зокрема, на що і чому звертати увагу в аналізі наголошування похідних слів у

морфологічному аспекті, окреслити ті шляхи, які відкриваються перед дослідником-акцентологом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу акцентної системи української мови важливим є аналіз наголошування похідних слів, оскільки на їхню акцентуаційну модель можуть впливати різноманітні чинники, зокрема й морфемна будова слова.

Для ілюстрації наголошування похідних слів використано різноаспектні діалектологічні дослідження, зокрема й праці М. В. Никончука "Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся)" (1979), "Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні" (2012), а також навчально-методичний посібник В. М. Мойсієнка та Г. І. Гримашевич "Єдність у різноманітності. Поліщуки" (2018), у якому подано записи діалектного мовлення поліщуків – середньополіський етномовний континуум, зокрема з Овруцького, Олевського, Лугинського, Народицького, Коростенського, Малинського, Ємільчинського, Новоград-Волинського, Радомишльського й Хорошівського районів Житомирської області.

Зорієнтувати у фіксації щодо наголошування похідних та непохідних лексем допоможе й одна з перших діалектологічних програм – "Програма для збору особливостей малорусских говорів" К. П. Михальчука, А. Ю. Кримського.

Попри те, що в зазначеній програмі не передбачено спостереження стосовно зберігання в похідних словах місця наголосу твірної основи, однак це можна з'ясувати за допомогою зіставлення слів, які запропоновано фіксувати. Наприклад, дослідити міжрівневу взаємодію, зокрема, чи впливає морфемна структура слова на місце наголосу, уможливить спостереження стосовно місця

наголосу таких слів: *Господь*² – *господэвий*, *Гуцул* – *Гуцулія* – *гуцульський*, *Україна* – *Українця*, *Українка*, *твёрдый* – *твёрдэнький*, *держав* – *піддержав*, *лэжаты* – *полэжаты*, *куды* – *нікуды*, *колы* – *ніколы* та ін.

Автори Програми передбачали можливість функціонування просторових варіантів – різномісного наголошування в українських говірках, яке характерне різним граматичним класам. Наведемо приклади лише деяких похідних іменників і їх форм, зокрема: форми наз. відм. одн. (*'нарид* – *нарид*), віддієслівних іменників на -*ання* (*'коханя* – *коханя*), іменників із суфіксами -*ар*- (*'яр*-) (*'крамар* – *крамар*, *'муляр* – *муляр*), -*к*- (*'знайко* – *знайко*, *'танок* – *танок*), -*ок*- (*'колосок* – *колосок*, *'кыпйаток* – *кыпйаток*), -*ець*- (*'голубэць* – *голубэць*, *'ласкавэць* – *ласкавэць*), -*от*- (*'грамота* – *грамота*, *'панота* – *панота*), -*ин*- (*'верховына* – *верховына*), -*оньк*- (*'дівчынонька* – *дівчынонька*, *'ластівонька* – *ластівонька*); іменників із суфіксом -*ощ*- (*'вэсэлощи* – *вэсэлощи*, *'водохрэщи* – *водохрэщи*, *'зэлэнощи* – *зэлэнощи* – *зэлэнощи*, *'радощи* – *радощи*, *'смакощи* – *смакощи*, *'сватощи* – *сватощи*) тощо [13].

Сьогодні очевидним є те, що акцентуацію для непохідних та похідних слів необхідно досліджувати окремо, оскільки для непохідних слів схема наголосу й місце наголосу в межах основи є особливою ознакою окремого слова, яка з формального погляду не зумовлена іншими його характеристиками. На акцентуаційну характеристику похідних слів можуть впливати префікси, суфікси [4: 89–124, 145–186, 206–233, 238–245; 12]. Наприклад: *ба'н'ак* – *бан'ачок* [14: 19], *брат* – *бра'тиха* [14: 19], *брат'ко* [17: 94], *гол'а* – *голіна* [16: 84], *'дерево* – *дере'вина* [17: 57], *друг* – *дру'жок* [17: 94], *дуб* – *ду'бок* [17: 82], *'йатер* – *йате'рок* [17: 65], *'йанчик* – *йанчу'чок*

[17: 67], *кн'аз'* – *кн'аз'ок* [17: 94], *'кор'ін'* – *корене'вище*, *оке'решок*, *'прикорен'* [17: 57], *па'мег* – *паме'жок* [17: 64], *сад* – *са'док* [14: 15], *сак* – *са'чок*, *'пудсак* [17: 65], *с'ме'т'ух* – *смиту'шок* [17: 67], *'холод* – *холо'дець* [14: 13], *'чубар* – *чуба'рейко*, *чу'бар'ік*, *чу'барочка* [17: 67]; чи не впливати, пор.: *'гал'авина* – *прогал'авина* [17: 57], *друг* – *дру'жбант* [17: 94], *'ж'іто* – *'ж'ітечко* [14: 25], *не'толк* [17: 95], *'курка* – *'курочка* [17: 67], *'обрус* – *'обрусок* [17: 87], *оче'рет* – *оче'ретниця* [17: 67].

Одним із перших етапів аналізу наголошування похідних слів є визначення місця наголосу, зокрема, на якому компоненті слова реалізується наголос. Відповідно до цієї інформації встановлюють – префіксальний наголос (*'пот'аз*, *'ніколи*), кореневий (*'дон'ка*, *ве'ч'ірн'ий*), суфіксальний (*си'нок*, *ц'ка'вен'кий*) і флексійний (*л'ісо'вий*).

Закономірно постають такі питання:

– Чи зберігається акцентуаційна модель твірного слова?

В аналізі акцентної системи похідних слів не можна оминати аналізу щодо взаємозв'язку наголосу з будовою слова. В українській мові чимало слів, які мають таку саму акцентуаційну характеристику, як і твірні слова, напр.: *Україна* – *укра'їнець* – *укра'їнський*, *'боїко* – *'боїківський* – *'Боїк'івщина*. Водночас є слова, які не зберігають наголос твірного слова, напр.: *'золото* – *золотий* – *позолотити*.

– Які морфеми і в яких граматичних класах перетягують наголос на себе, а які не впливають на рухомість наголосу?

В українській мові наявність певної морфеми в слові може передбачати його акцентуаційну модель, адже деякі з них впливають на місце наголосу, пор.: *'мама* – *ма'мус'а*, *моло'да* – *моло'диця*, *'р'ічний* – *р'іч'нина*, *сеч'тра* – *сеч'тричка*. Підкреслимо, що аналіз наголошування похідних, так само, як і непохідних, слів у морфологічному аспекті передбачає вивчення

² Приклади подаємо так, як у цитованому джерелі.

закономірностей кожної частини мови чи окремих граматичних форм зокрема, оскільки, як зазначає І. І. Огієнко, "наголос слова сильно залежить від його граматичної будови, а тому найкраще досліджувати його за частинами чи групами слів <...> та за граматичними формами їх" [18: 57].

Слова різних граматичних класів, утворені за допомогою тих самих морфем, можуть мати різну акцентну характеристику, наприклад: префікси *по-*, *за-* можуть спровокувати рух наголосу в іменниках, на відміну від дієслів, напр: *'подруга*, *'загадка*, але *'їїхати* – *по'їїхати*, *за'їїати* тощо.

– Чи впливає довжина слова на місце наголосу?

Наголос може стояти на будь-якому складі. Водночас, на думку Л. А. Васильєва, наголос у багатоскладових словах, неначе боїться порушити рівновагу слова, уникає кінцевих складів і намагається зайняти серединний склад. Характеристику наголосу як центра ваги слова підтверджують дослідження з історичної акцентології В. Г. Скляренка [20: 102], сучасної української літературної мови В. М. Винницького [4: 25], а також дослідження словесного наголосу за допомогою статистичного опису, який здійснив В. В. Коптилов. За дослідженням І. І. Огієнка, в українській мові 50 % слів із наголосом на другому складі з кінця слова – пенультимі; 30 % – на останньому складі; 17 % – на третьому складі з кінця слова [18: 11].

– Що брати до уваги у визначенні рухомого / нерухомого наголосу – склад чи морфему?

Сьогодні очевидним є те, що в українській мові та її говірках, окрім лемківських, наголос рухомий. Завдяки рухомості наголос не закріплений за будь-яким складом чи морфемою; як наслідок – будь-яка морфема може бути наголошеною, зокрема, префікс: *'заробток* [14: 14], *за'ворот* [16: 273], *'праїнук* [14: 10], корінь: *'ж'їтечко* [14: 25], *ко'роїник* [14: 9],

'лисина [16: 117], суфікс: *бан'а'чок* [14: 19], *бра'тиха* [14: 19], *вечор'ниці* [14: 15], *качу'р* [16: 194], *са'док* [14: 15], *тва'н'ука* [16: 50], закінчення: *нав'їй* [16: 273], *ткан'н'а* [16: 272], *у'мен'а* [16: 195]; так само й будь-який склад може бути наголошеним.

Однак у лінгвістичних дослідженнях не вироблено єдиних принципів опису рухомого наголосу, оскільки місце наголосу пов'язують: а) з основою та закінченням (перехід наголосу з однієї частини слова на іншу); б) зі складом (перехід наголосу з одного складу на інший). Більшість акцентологів, зокрема Є. Курилович, В. О. Редькін, Н. А. Федяніна та ін., у визначенні рухомого чи нерухомого наголосу поділяють думку І. О. Бодуена де Куртене щодо доцільності зважати на реалізацію наголосу на морфемах, а не на складах. Водночас О. В. Суперанська зазначила, що не для всіх досліджень справедливе положення, що під час позначення місця наголосу ми маємо справу не з відстанню двох чи трьох складів, а насамперед із тим, на основі чи на закінченні він стоїть. Саме тому у визначенні рухомого / нерухомого наголосу треба брати до уваги позицію Р. І. Аванесова: питання рухомості / нерухомості наголосу вирішувати не за належністю до граматичної категорії, а розглядати окремо кожне слово, яке належить до граматичної категорії.

Зважаємо, що нерухомий наголос – наголос, який стоїть на тому самому сегменті чи в словозмінній парадигмі, чи в словотворенні; відмінкових формах; рухомий наголос – наголос, який у відмінкових формах, у словотворенні стоїть на різних сегментах слова.

– Яке співвідношення рухомості / нерухомості наголосу в різних граматичних класах слів?

Одним із законів українського наголошування – нерухомий наголос у словозмінній парадигмі похідних слів. Проте цьому твердженню суперечить тенденція диференціювати форми однини і множини за допомогою

наголосу, напр.: 'д'ї́рка – д'ї́рки, 'ж'і́нка – ж'і́нки.

Водночас актуальним є підтвердження чи спростування думки І. І. Огієнка про те, що нерухомий наголос мають трискладові та багатоскладові, префіксальні, складні, пестливі, здрібнілі, іншомовні слова; рухомий наголос – здебільшого слова з кінцевим наголосом [18: 11–12].

– У якому напрямку рухається наголос: із кореня на префікс, суфікс чи навпаки?

У лінгвістиці питання первинності акцентного типу, як правильно кваліфікувати рух наголосу: із кореня на префікс чи з префікса на корінь – не нове і дискусійне. Зокрема, О. О. Шахматов припускав, що первісним в іменниках є кореневий наголос; З. М. Веселовська, І. І. Огієнко, В. Г. Склярєнко, В. М. Винницький [3; 18; 21; 22; 4] – префіксальний.

Дослідники, які зробили висновок про те, що префіксальне наголошування іменників є давнім і первинним, а тенденція перенесення наголосу з префікса на корінь почала діяти вже на українському ґрунті, спиралися на такі факти: по-перше, іменники з префіксальним наголосом зафіксовано в українських акцентованих пам'ятках кінця XVI – початку XVIII століть; по-друге, таких іменників в акцентованих пам'ятках – дуже велика кількість [докл. див.: 3; 20: 91, 99, 101].

На думку І. І. Огієнка, "до певної міри наголос залежить від значенневої сили однієї з трьох головних частин слова: кореня, кінцівки та приростка. У давнину наголос був накорінним частіш, як тепер, бо власне корінь відіграє головну роль у слові, чому й зазначається наголосом. З бігом часу в мові творилися важливі найрізніші кінцівки...Суфікс чи кінцівка (твориво слова) звичайно сильно змінює значення кореня слова, надає слову його значеневого зафарбування, і тому перетягує наголос на себе" [18: 14]. Під кінцівкою дослідник розумів "флексію

слова, або флексію і суфікс чи наросток його" [18: 14].

Зокрема, у сучасній українській літературній мові найбільше тих іменників, які зберігають постійне місце наголосу на основі: 13580 іменників із 17000 аналізованих [15: 35].

В українському діалектному просторі, попри наявний фактаж інформації, цей сегмент докладно не проаналізовано.

Водночас спостережено, що в північних говірках, з одного боку, діє тенденція переносити наголос на флексію, а з іншого – наголошувати префікс або прийменник [2: 147], напр.: т'рактор' – трактор'і [10], 'дорога – 'бездорож [17: 61], кру'тити – 'закрутка [17: 86], 'їїздити – не'реїзд [10], іде – н'ри'де [10].

Перед дослідником діалектної акцентної системи, яка має свої особливості функціонування й вивчення³, окрім зазначених вище, постають й інші, одне з яких – *здиференційованість українського діалектного простору щодо словесного наголошування*, адже, як зазначає П. Ю. Гриценко, "акцентуаційні відмінності лексики, що рельєфно постають при картографуванні, засвідчують значну рухливість наголосу не лише у різних формах слова – явище характерне і для літературної мови, а й у зіставних формах того самого слова у різних говірках" [6: 54].

Українські діалектологи фіксували особливості наголошування в окремих

³ Моделі, принципи вивчення й опису діалектної системи певною мірою корелюють із принципами, методами дослідження акцентної системи літературного стандарту, водночас мають свою специфіку, яка полягає передусім в обізнаності, орієнтації дослідника в просторі та часі; необхідності брати до уваги не тільки кодифіковану норму, а й ареал досліджуваної діалектної системи, історію його формування, вікову характеристику мовців; алгоритм дослідження діалектного наголошування докл. див. [7; 9].

мовно-територіальних утвореннях. Зокрема, поведінку наголосу в словозмінній парадигмі та в словотворенні відображено в працях І. Г. Верхратського, І. С. Свенціцького, І. Ф. Омеляненка, С. Рабій, Д. Г. Бандрівський, О. Я. Пури, Д. Г. Гринчишина, П. П. Чучки, Г. П. Клепікової, Г. С. Кобиринки, Д. А. Марєєва, М. В. Гнатюк, Г. В. Сікори та ін.

Акцентуаційні риси непохідних та похідних слів, їхніх форм на всьому українському діалектному континуумі ілюструють лінгвістичні карти «Атласу української мови» [АУМ: 1: 156–157, 254–255; 2: кк. 132–135; 3: ч. 2: кк. 38, 69–71], напр.: *'цебер* / *це'бер* [АУМ: 1: 162], *'р'раник* / *пра'ник* [АУМ: 1: 171], *'житнище* / *жит'нище* [АУМ: 1: 310] та ін. Відображають карти українського національного атласу й ареали наголошування, зокрема північні (поліські), визначено відповідно до наголошування іменника *ко'м'ір* та прикметників *'(в)уз'ки(ї)*, *'б'ілен'киї* [АУМ: 1: 55, 95, 137; 2: 388–389].

З'ясовано, що префіксальні, суфіксальні, префіксально-суфіксальні слова можуть мати різну акцентуаційну характеристику в українських говірках. Наведемо декілька прикладів щодо диференціації українського діалектного континууму за ознакою наголошування похідних іменників⁴.

А. Суфіксальне наголошування:

– три-, чотирискладові іменники жін. р. з суф. *-ина-* на позначення м'яса тварин мають суфіксальний наголос: *кур'а'тина*, *сви'нина*, *тел'а'тина* – закарпатські (зокрема, околиць Ужгорода) [23: 61];

– двоскладові іменники чол. р. з суф. *-ар-* (*-яр-*): *л'ікар*, *му'лер*, *пе'кар*; у словозміні наголос переноситься на флексію: *л'іка'ра*, *пека'ра* – наддністрянські говірки [5: 45 – 47; 2: 148], *студ'няр* [24: 247].

Б. Префіксальне наголошування:

– трискладові іменники жін. р. *пра'баба*, *по'в'ітка*: *п'рабаба*, *'пов'ітка* – правобережнополіські говірки [2: 148], *п'раїнуки* – середньополіські говірки [14: 10];

– двоскладові віддієслівні іменники чол. р. *від'риї*, *на'род*, *про'їїзд*, *роз'риї*: *'відриї*, *'нар'ід*, *п'ройїзд*, *'розриї* – надсянські, бойківські, наддністрянські [2; 8], *пе'реїїзд* – поліські говірки [10];

– три-, чотирискладові віддієслівні іменники чол. р. та жін. р. *в'ід'гадка*, *в'ід'р'ізок*, *зароб'іток*, *при'буток*, *при'моїка*, *роз'гадка*: *'в'ідгадка*, *'в'ідр'ізок*, *'зароб'іток*, *п'рибуток*, *'розгадка* – надсянські, бойківські, наддністрянські говірки [2: 148; 8], *п'римоїка* – правобережнополіські говірки [2: 148]; префіксальне наголошування в зазначених іменниках, так само як й у двоскладових віддієслівних іменниках із парокситонним наголошуванням, свідчить про функціонування тенденції відтягувати наголос на префікс, що водночас суперечить іншій тенденції – наголошувати корінь у віддієслівних іменниках, пор.: *ви'падок* від *'падати*, *недо'гарок* від *го'р'іти*.

Префікси, суфікси можуть провокувати рух наголосу на іншу морфему, склад; чи не впливати на його рухомість – під час додавання префіксів наголос залишається стояти на тому самому сегменті слова, зокрема:

А. Суфікси провокують рух наголосу на закінчення:

– двоскладові збірні іменники середн. р. із суф. *-ств-*: *рапст'во*, *л'уцт'во* – таке наголошування Я. О. Пура зафіксував у діалектоносії в старшого покоління в говірках Західної Дрогобиччини [19];

– трискладові збірні іменники жін. р. з суф. *-ина-*: *дич'і'на*, *л'ишч'і'на*, *роди'на* – закарпатські говірки (зокрема, околиць Ужгорода) [23: 61].

Б. Префікси, суфікси провокують рух наголосу на один склад назад:

⁴ Докладніше про здиференційованість українського діалектного простору відповідно до наголошування див.: [9].

– три-, чотирискладові віддієслівні іменники на *-ован'а* (*-ован'е*), *-ан'а*, (*-ан'е*): *ку'пован'а*, *ма'л'ован'а* (*-е*), *му'рован'а*, *по'л'ован'е*; *'копан'е*, *'ламан'а*, *'лежан'е*, *по'локан'а*, пор.: *ку'пован'а* – від *купувати*, *'копан'е* від *копати*, *по'локан'а* від *полокати* – вирізняє закарпатські (зокрема, околиць Ужгорода), надсянські, бойківські говірки [23: 61; 5: 45–47; 2: 148; 8].

Зауважимо, що в префіксальних іменниках на *-ован'а* (*-ован'е*) наголос стоїть на четвертому складі з кінця слова, тобто на корені, наголос виділяє основну морфему, що є носієм лексичного значення слова: *печ'реч'бр'іхован'е*, *прибр'іхован'а*, *п'ідпал'уван'е*, *розд'мухован'е*, *розд'умован'а* – закарпатські (зокрема, околиць Ужгорода), надсянські, бойківські, наддністрянські говірки [23: 61; 8].

В. Префікси, суфікси не провокують рух наголосу:

– трискладові префіксальні іменники чол. р. *'випадок*, *п'рийател'*: *ви'падок*, *п'рий'ател'* – надсянські, бойківські, наддністрянські; що свідчить про тенденцію наголошувати корінь [2; 8];

– чотирискладові іменники жін. р. з суф. *-иц'*: *ро'б'ітниця'а* – надсянських, бойківських, наддністрянських говірок свідчить про тенденцію зберігати наголос на корені, пор.: *ро'б'ітниця'а* від *ро'бота*; про функціонування зазначеної тенденції свідчить також іменник *'кам'іаниця'а* від *'кам'ін'* [2: 148; 8].

Висновки й перспективи дослідження. Очевидним є те, що в цій студії ми не відповіли на поставлені питання, а лише окреслили ті проблеми, які постають перед дослідником-акцентологом, та схарактеризували шляхи їх вирішення. Отже, дослідження наголошування похідних слів передбачає такі сегменти аналізу: *збереження / не збереження похідними словами акцентуаційної моделі твірних слів; реєстр морфем, які впливають / не впливають на наголошування похідних слів;*

визначення напрямку руху словесного наголосу; вплив довжини слова на місце наголосу; диференціація / інтеграція українського діалектного простору за наголошуванням похідних слів, оскільки, як свідчать діалектні джерела, похідні слова можуть мати різну акцентуаційну характеристику в українських говірках тощо. Кожне з окреслених питань потребує докладного, ґрунтовного дослідження.

Перспективним вважаємо подальше вивчення української акцентної системи загалом і діалектної зокрема. Аналіз наголошування похідних слів уможливить з'ясувати чинники, які впливають на рухомість наголосу, уточнити диференціацію українського діалектного простору, розкрити взаємозв'язок структурних рівнів – акцентного й морфемного, а також обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки у визначенні літературної норми на акцентному рівні.

Дослідження діалектного наголосу похідних слів, так само як і непохідних, необхідно продовжувати. Акцентуаційний аналіз передбачає вивчення не лише окремих наголосових особливостей, які вирізняють говірку, говір, наріччя в мовному просторі, а слово загалом, із його мовними та позамовними характеристиками, адже наголос не існує поза словом, а є окремим його компонентом, що взаємодіє з іншими складовими в парадигматичних і синтагматичних відношеннях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. АУМ: Атлас української мови: в 3 т. Т. 1–3. Київ, 1984–2001.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія. Київ: Вища школа, 1980. 248 с.
3. Веселовська З. М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кін. XVI – поч. XVIII ст.). Харків: Вид-во Харк. держ. ун-ту, 1970. 163 с.

4. Винницький В. М. (2002). Українська акцентна система: становлення, розвиток. Львів: Біблос. 578 с.
5. Гринчишин Д. Г. Деякі акцентологічні особливості наддністрянських говірок. *XIV Республіканська діалектологічна нарада. Тези доповідей*. Київ: Наукова думка, 1977. С. 45–47.
6. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики. Київ: Наукова думка, 1990. 272 с.
7. Кобиринка Г. С. Алгоритм дослідження українського діалектного наголошування. *Лінгвістика*. 2021. 2 (44). С. 28–37.
8. Кобиринка Г. С. Діалектні матеріали (рукопис).
9. Кобиринка Г. С. Українське діалектне наголошування: об'єкт і прийоми пізнання. Кам'янець-Подільський: ТОВ "Рута". 392 с.
10. Кумеда О. П. Ідіолект П. О. Куліша на тлі східнополіського діалекту: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ін-т укр. мови НАН України. Київ, 2011. 20 с.
11. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська. 1830. Фототип. вид. Перевид. укр. мовою. Київ: Наукова думка, 1989. 192 с.
12. Мацьків П. В. Наголос і морфемна структура іменника в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ, 1994. 22 с.
13. Михальчук К., Крымській А. Програма для собирания особенностей малорусскихъ говоров. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи наукъ, 1910. С. 139 – 163.
14. Мойсієнко В. М., Гримашевич Г. І. Єдність у різноманітності. Поліщуки. Навчально-методичний посібник. Житомир: ФОП Туловський М. А., 2018. 144 с.
15. Морфемна структура слова / Грязнухіна Т. О., Клименко Н. Ф., Комарова Л. І., Муравицька М. П., Пещак М. М. Відповідальний редактор М. М. Пещак. Київ: Наукова думка, 1979. 334 с.
16. Никончук М. В. Матеріали до лексичного атласу української мови (Правобережне Полісся). Акад. наук УССР, Ін-тут мовознавства ім. О. О. Потебні; Житомир. держ. пед. ін-т ім. І. Франка. Київ: Наук. думка, 1979. 312 с.
17. Никончук М. В. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 316 с.
18. Огієнко І. І. Український літературний наголос. Вінніпег: Вид-во "Наша культура", 1952. 304 с.
19. Пура Я. О. Деякі особливості наголосу в говорах західної Дрогобиччини. *Наукові записки філологічного факультету Ровенського держ. педагог. ін-ту*, 1961. Т. V. С. 229–239.
20. Скляренко В. Г. Історія акцентуації іменників а-основ української мови. Київ: Наукова думка, 1969. 102 с.
21. Скляренко В. Г. Історія українського наголосу. Іменник. Київ: Наукова думка, 2006. 711 с.
22. Скляренко В. Г. Праслов'янська акцентологія. Київ: Наукова думка, 1998. 342 с.
23. Чучка П. П. Деякі акцентологічні особливості говірок околиці Ужгорода. *Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету. Серія філологічна*. Ужгород, 1958. № 3. С. 59–62.
24. Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів – Нью-Йорк: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. 288 с.
25. Kuryłowicz J. Do metodyki badan akcentowych. *Esquisses linguistiques*. Wroclaw – Krakow, 1960. P. 233–234.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. AUM: Atlas ukrainskoi movy: v 3 t. (1984–2001). [Atlas of Ukrainian language]. Vol. 1–3. Kyiv. [in Ukrainian].

2. Bevzenko, S. P. (1980). *Ukrainska dialektolohiia*. [Ukrainian dialectology]. Kyiv: Vyshcha shkola. 248 s. [in Ukrainian].
3. Veselovska, Z. M. (1970). *Naholos u skhidnoslovianskykh movakh pochatkovoï doby formuvannia rosiiskoi, ukrainskoi ta biloruskoi natsii (kin. XVI – poch. XVIII st.)* [Accent in the East Slavic languages in the early days of formation of the Russian, Ukrainian and Belarusian nations (late 16th – early 18th centuries)]. Kharkiv: Vyd-vo Khark. derzh. un-tu. 163 p. [in Ukrainian].
4. Vynnytskyi, V. M. (2002). *Ukrainska aktsentna systema: stanovlennia, rozvytok* [Ukrainian accent system: formation, development]. Lviv: Biblos. 578 p. [in Ukrainian].
5. Hrynchyshyn, D. H. (1977). *Deiaki aktsentolohichni osoblyvosti naddnistrianskykh hovirok* [Some accentological features of Dnister regional dialects]. *XIV Respublikanska dialektolohichna narada. Tezy dopovidei*. Kyiv: Naukova dumka. P. 45–47. [in Ukrainian].
6. Hrytsenko, P. Yu. (1990). *Arealne variuvannia leksyky* [Areal variation of vocabulary]. Kyiv: Naukova dumka. 272 s. [in Ukrainian].
7. Kobyrnka, H. S. (2021). *Alhorytm doslidzhennia ukrainskoho dialektneho naholoshuvannia*. [Algorithm for the study of Ukrainian dialect accentuation]. *Linhvistyka*. 2 (44). P. 28–37. [in Ukrainian].
8. Kobyrnka, H. S. *Dialektni materialy (rukopys)* [Dialect materials (manuscript)]. [In Ukrainian].
9. Kobyrnka, H. S. (2020). *Ukrainske dialektne naholoshuvannia: ob'iekt i pryomy piznannia* [Ukrainian dialect accentuation: object and methods of cognition]. Kamianets-Podilskyi: TOV "Ruta". 392 s. [in Ukrainian].
10. Kumeda, O. P. (2011). *Idiolekt P. O. Kulisha na tli skhidnopoliskoho dialektu*: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. In-t ukr. movy NAN Ukrainy [The P.O. Kulish's idiolect against the background of the Eastern Polissia dialect: Auth.abstr. for the PhD(c) thesis: 10.02.01 – Ukrainian language / In-t ukr. mov. NAN Ukrainy]. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
11. Luchkai, M. *Hramatyka slov'ianoruska. 1830*. Fototyp. vyd. Perevyd. ukr. Movoiu [Slavic-Russian grammar. 1830. Phototype. Revised edition in Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 1989. 192 p. [in Ukrainian].
12. Matskiv, P. V. (1994). *Naholos i morfemna struktura imennyka v suchasniï ukrainskii movi*: Avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova / In-t movoznavstva im. O. O. Potebni [Accent and morpheme structure of the noun in the modern Ukrainian language: Auth.abstr. for the PhD(c) thesis: 10.02.01 – Ukrainian language. Institute of Linguistics named after O. O. Potebny]. Kyiv. 22 s. [in Ukrainian].
13. Mykhalchuk, K., Къѣмскіі, А. (1910). *Prohramma dlia sobyranyia osobennosti maloruskykh hovorov* [A program for collecting features of Little Russian dialects]. S.-Peterburhъ: Typohrafiia Ymperatorskoi Akademiy naukъ. P. 139–163. [in Ukrainian].
14. Moisiienko, V. M., Hrymashevych, H. I. (2018). *Yednist u riznomanitnosti*. Polishchuky [Unity in diversity. Polishchuks]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Zhytomyr: FOP Tulovskyi M. L. 144 p. [in Ukrainian].
15. *Morfemna struktura slova* (1979). [The morpheme structure of the word] / Hriaznukhina T. O., Klymenko N. F., Komarova L. I. Vidpovidalnyi redaktor M. M. Peshchak. Kyiv: Naukova dumka, 334 p. [in Ukrainian].
16. Nykonchuk, M. V. (1979). *Materialy do leksychnoho atlasu ukrainskoi movy (Pravoberezhne Polissia)* [Materials for the lexical atlas of the Ukrainian language (West bank Polissia)]. Akad. nauk USSR, In-tut movoznavstva im. O. O. Potebni; Zhytomyr. derzh. ped. in-t im. I. Franka. Kyiv: Nauk. dumka, 312 p. [in Ukrainian].
17. Nykonchuk, M. V. (2012). *Pravoberezhnopoliski hovirky v linhvoehografichnomu vysvitlenni* [West

bank Polissia dialects in linguistic and geographical coverage]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 316 p. [in Ukrainian].

18. Ohiienko, I. I. (1952). *Ukrainskyi literaturnyi naholos* [Ukrainian literary accent]. Vinnipeh: Vyd-vo "Nasha kultura". 304 s. [in Ukrainian].

19. Pura, Ya. O. (1961). *Deiaki osoblyvosti naholosu v hovorakh zakhidnoi Drohobychchyny* [Some peculiarities of stress in the dialects of the western Drohobych region]. *Naukovi zapysky filolohichnoho fakultetu Rovenskoho derzh. pedahoh. in-tu*. Vol. 5. P. 229–239. [in Ukrainian].

20. Skliarenko, V. H. (1969). *Istoriia aktsentuatsii imennykiv a-osnov ukrainskoi movy* [The history of accentuation of nouns of the a-stems of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. P. 102. [in Ukrainian].

21. Skliarenko, V. H. (1998). *Praslovianska aktsentolohiia* [Proto-

Slavic accentology]. Kyiv: Naukova dumka. 342 s. [in Ukrainian].

22. Skliarenko, V. H. (2006). *Istoriia ukrainskoho naholosu*. Imennyk [History of the Ukrainian accent. Noun]. Kyiv: Naukova dumka. 711 s. [in Ukrainian].

23. Chuchka, P. P. (1958). *Deiaki aktsentolohichni osoblyvosti hovirok okolytsi Uzhhoroda* [Some accentological features of the dialects of the Uzhhorod neighborhood]. *Dopovidi ta povidomlennia Uzhhorodskoho derzhavnoho universytetu. Serii filolohichna*. Uzhhorod. № 3. P. 59–62. [in Ukrainian].

24. Shylo, H. F. *Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk* [Dnister regional dictionary]. Lviv – New-York: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NANU, 2008. 288 p. [in Ukrainian].

25. Kuryłowicz, J. (1960). *Do metodyki badan akcentowych* [On methodology of accent research]. *Esquisses linguistiques*. Wroclaw – Krakow. P. 233–234. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії: 01.07.2022
Схвалено до друку: 30.09.2022